

extramaterial på Nordiska museet, Blekinge museum, Ronneby hembygdsmuseum och i privata samlingar. Särskilt imponerande är att hennes ambitioner fått henne att spåra landskapsarkitekt Flindts papper till Konstakademiets bibliotek i Köpenhamn. Som en extra bonus får läsaren även en översikt över uppförandet och rivningar av byggnader vid Ronneby brunn, hämtad från en av hennes tidigare skrifter i ämnet. Den fjärde och sista artikeln presenteras ännu som ”working manuscript”. Där vill Jakobsson tydligare lyfta fram läkarens roll, men också vidga de idéhistoriska ramarna till parkens förhållande till de fyra elementen och de fem sinnen. Hennes slutsats är att brunnsparternas terapeutiska bidrag kan sammanfattas med begreppen ”Motion, Emotion and Variation”. Jakobsson är också noga med att påpeka den betydelse hennes resultat kan få för kulturminnesvården i allmänhet och för restaureringar av kurparker i synnerhet. Även andra parker kan här hämta idéer om hälsogivande effekter, t.ex. visar uppenbarligen vår tids medicinska forskning att en varierande naturmiljö stimulerar och belönar hjärnan genom ökad produktion av dopamin.

Sinnesroll i kurparken är svårast att fånga, men i sin avhandling visar Jakobsson hur inte bara synen, utsikterna och anblicken av den färgrika trädgårdens blommande buskar och exotiska träd, utan också hörsel, lukt, smak och känsel påverkar utformningen av kurparken. Daniel Müller hävdar t.ex. att musikpaviljongen bör ha en central placering i parken, så att många kan samlas för att lyssna till brunnsmusiken. De lägre grenarna på träden runtomkring bör kapas och växtligheten stannas upp så att ljudet lättare kan spridas och nå fram till åhörarna. Doftrintrycken är främst knutna till blommande växter med särskilt fokus på rosor. Förutom brunnsparternas ambitioner att efterlikna Edens lustgård berättar källorna att trädgårdsmästare Madelung och hans familj sålde blombuketter av rosor och lövkojor till brunnsгästerna. Känseln kan aktiveras när det gäller temperatur på luft och vatten, men också genom fötternas intryck av olika underlag. De grusade gångarna både hörs och känns annorlunda än skogsstigarnas mörka jord och hårda berggrund. Smakens betydelse representeras naturligtvis av vattendrickandet. Exakt hur vattnet smakar får visserligen inga större konsekvenser, vare sig för kuren eller för parkens utformning, men vattnet och dess kemiska sammansättning utgör ändå förutsättningen för hela kuranläggningen. Hela brunnsparternas är centrerad kring källan och vattenpaviljongen där brunnsгästen om morgonen intar sina föreskrivna glas av det hälso-

bringande vattnet. Om de idémässiga förutsättningarna för denna brunnspark har Anna Jakobsson skrivit en synnerligen intressant och empiriskt utomordentligt välunderbyggd avhandling som kombinerar ett välkänt koncept med nya och spännande teoretiska infallsvinklar. Samspelet mellan medicinsk teori, sinnesforskning och trädgårdsarkitektur skapar ett tänkvärt och intrikat mönster.

Elisabeth Mansén, Stockholm

Lars Brink: *När hoten var starka. Uppkomsten av en väpnad folkrörelse*. Text & Bild Konsult, Göteborg 2009. 302 s., ill. ISBN 978-91-972188-8-7.

Lars Brinks bok om hemvärnets framväxt i Sverige vid 1940-talets början är ett licentiatarbete i etnologi vid Göteborgs universitet. Boken består av tre huvudkapitel som blivit uppkallade efter tre centrala personer.

I det första huvudkapitlet vill författaren spegla det försvarsmässiga stämmningsläget som uppstod i Sverige i samband med det finska vinterkriget mot Sovjetunionen 1939–1940 och som senare förstärktes genom Nazitysklands ockupation av Danmark och Norge den 9 april 1940. Dagens Nyheters krigskorrespondent i Finland och senare även i Norge, Barbro Alving (signaturen Bang) har gett namn åt detta första kapitel. Här kan man för det första fråga sig vad ett stämmningsläge är, vilket författaren inte närmare diskuterar, och för det andra om detta på ett fruktbart sätt kan studeras genom att undersöka Bangs reportage från krigsfronten. Det är väl mer reaktionerna på sådana skildringar som är viktiga att belysa för att förstå hur stämmningsläget var bland allmänheten i landet.

I detta första huvudkapitel redovisas också hur framträdande skönlitterära författare som Karl-Gustaf Hildebrand, Eyvind Johnson, Olof Lagercrantz och Harry Martinson engagerade sig som frivilliga inom den Svenska Frivilligkåren till stöd för Finlands kamp. Detta skall enligt Brink också utgöra en spegling av stämmningsläget vid den tiden. Det hade även varit av intresse att få veta vilka stämningar som förekom hos gemene man utanför den kulturella elit som dessa författare utgör. Det får vi emellertid inte veta något närmare om. Att försöka rekonstruera stämmningsläget och dess allvar har varit väsentligt för Brink. Hans tolkning går ut på att detta utgör bakgrunden till den snabba uppkomsten av den frivilliga och väpnade hemvärnsrörelsen under det

första halvåret 1940. Det svårbestämbara stämningssläget blir alltså ett analytiskt begrepp för honom i stället för att vara ett undersökningsobjekt, vilket hade varit naturligare.

Nästa huvudkapitel avser startfasen av hemvärnet under vintern 1940. Gustaf Petri har fått ge namn åt detta kapitel. Petri var överste och chef för krigsskolan Karlberg och utsågs av försvarsministern till chef för det nya hemvärnet våren 1940. Han är emellertid förhållandevis osynlig i detta kapitel. Istället tar det upp frågorna om mötet och anpassningen mellan hemvärnet och den etablerade krigsmakten i Sverige och hur den i verkligheten tog över den nya rörelsen.

Ett väsentligt drag under dessa beredskapsår var att respekten för kvinnornas insatser förstärktes när de fick viktiga uppgifter som lottor, bilkårister och luftbevakare. Här kan man tala om en tydlig emancipation som Brink har belyst. En annan central företeelse var att sociala klasskillnader överbryggades inom hemvärnsrörelsen. Människor från helt olika sociala skikt engagerade sig och fick öva tillsammans. Detta har författaren fått fram på ett värdefullt sätt.

Väsentliga insatser kom att utföras av hemvärnsfolket vid gränsen mot Norge för att hjälpa befolkningen där under den tyska ockupationen 1940–45. Detta har författaren noterat i Dalsland, där han själv har varit verksam. I det sammanhanget kunde han ha anknutit till forskningsprojektet ”Gränsens kulturmöten” på 1990-talet, som bl.a. resulterade i boken *Gränsmöten* 1999, och som redigerades av Rolf Danielsson och mig. Där har vi ingående studerat försvaret på den svenska sidan av gränsen och hjälpverksamheten i relation till norrmännen och deras motståndsrörelse.

Det tredje huvudkapitlet avser den tidiga utbildningen inom hemvärnet med tonvikt på Stockholms hemvärn. Här har instruktören Raoul Wallenberg fått ge namn åt kapitlet. Detta kapitel är mycket mer fokuserat på Wallenberg än vad det andra huvudkapitlet är i fråga om Gustaf Petri. Vi får en ingående bild av Wallenberg ända från hans födelse 1912, uppväxt i ett överklasshem på Lidingö till hans insatser som diplomat fr.o.m. 1944 för att rädda judar i Ungern, och hans försvinnande där 1945 samt fängelsetiden i Moskva. Avsnitten om hemvärnsinstruktören Wallenberg, som blott omfattar sidorna 176–193 i detta 75 sidor långa kapitel, är högst relevanta för Brinks undersökning. Däremot ställer jag mig frågande inför kapitlets första tjugo sidor om uppväxt, utbildning och utlandsresor liksom till kapitlets senare del som mycket ingående skildrar Wallenbergs

tid i Ungern. Jag har svårt att finna något nära samband mellan hemvärnet i Sverige och denna tid. Frågan om Wallenbergs senare legendstatus, som författaren tar upp (s. 219 ff.), faller rimligen utanför problemställningen i denna undersökning.

Wallenberg, som hade sergeants grad inom krigsmakten, var en nitisk instruktör inom hemvärnet i Stockholm från sommaren 1940 och i första hand fram till 1941. Han anordnade bl.a. ansträngande ilmarscher för att höja elevernas fysiska kondition. Att träna strid i tät bebyggelse var också en av hans specialiteter. Det är värdefullt att författaren har företagit denna dokumentation och även gett oss inblickar i hur utbildningen upplevdes av personer som författaren har intervjuat i efterhand, t.ex. den välkände radiomannen C. G. Hammarlund.

Trots att avhandlingens yttre fokus har fästs vid tre personer i ledande ställningar i de tre huvudkapitlen talar författaren om att hans uppsåt är att anlägga ett mikrohistoriskt perspektiv (s. 21, 230). Detta är egentligen den enda större teoretiska ansats som finns i boken utan att den närmare preciseras. Man kan dock fråga sig om detta perspektiv verkligen har blivit genomfört i undersökningen. Den lutar mer åt makrohistoriska perspektiv, dvs. vad som skedde på det större nationella planet inom politik, krigsmakt, kulturellt och rikstäckande media, än vad som förekom på lokal nivå ute i landet. På s. 97 skriver Brink att ”åtskilliga orter hävdar gärna äran av att ha varit först med att bilda ett eget hemvärn. Den diskussionen faller utom ramen för denna undersökning”. Är det inte just på lokalplanet som en etnolog ska inrikta sig för att följa framväxten och utvecklingen över tid på gräsrotsnivå? Hur skedde rekryteringen inom hemvärnsföreningarna, vilken verksamhet förekom, hur förändrades detta över tid osv.? Man kan fråga sig om inte denna studie lika väl skulle kunna höra hemma inom historieämnet som inom etnologin.

Studien utgår från att hemvärnet snabbt växte till att bli en folkrörelse. Författaren har dock inte jämfört med undersökningar av uppkomsten av andra folkrörelser såsom nykterhets-, arbetar- respektive frikyrkorörelsen under det sena 1800-talet eller idrottsrörelsen under det tidiga 1900-talet. Här hade han kunnat konstatera och sedan diskutera orsakerna till likheter men också avvikelser. Historiskt sett gör Brink en jämförelse med 1800-talets skarpskytterörelse, men den blev inte någon omfattande folkrörelse.

Författaren har god personlig erfarenhet av och känedom om hemvärnet och den svenska krigsmakten under efterkrigstiden. Undersökningsperioden i denna studie

som avser andra världskriget ligger dock före hans egna erfarenheter. Ändå bör dessa ha spelat en roll vid genomförandet av hans arkiv- och fältstudier, även om han inte diskuterar vad denna förståelse har betytt. Närheten till forskningsobjektet bör inte ha varit oväsentlig. Närhet kan vara viktig både för att få kontakter och för att kunna företa analyser. Både närhet och distans kan ha sina fördelar men också nackdelar såväl vid insamling i fält och i arkiv som vid analysen av det insamlade materialet. Etnologiska diskussioner om forskarroll och reflexivitet verkar ha gått författaren förbi.

Materialet i undersökningen är i stor utsträckning hämtat från tidningsreportage. Därtill kommer en del brev, dagböcker och tryckta memoarer. Brink har gjort ett tiotal intervjuer med äldre hemvärnsmän förutom att ett par enkäter genom hans försorg sändes ut på 1990-talet. Svaren på dessa enkäter har dock inte kommit till användning.

I sin framställning använder författaren många och långa citat. Citatmängden och deras längd kan verka överdriven och stör på visst sätt klarheten och möjligheten att få överblick i resonemangen. Inte sällan verkar de få tala för sig själva utan en närmare analytisk kommentar. Läsaren får då själv göra tolkningen.

Till slut vill jag framhålla att den främsta styrkan i avhandlingen ligger på det empiriska planet. Däremot finns det en del kritiska frågor gällande strukturen och uppbyggnaden i boken. Kopplingen till den övergripande problemställningen kan i en del avseenden ifrågasättas. Detta är särskilt påtagligt i kapitlet som bär Raoul Wal-

lenbergs namn. Det allmänsteoretiska intresset är i stort sett frånvarande i boken. Några relevanta metoddiskussioner har heller inte förts. En del litteraturreferenser saknas i litteraturlistan.

Dock vill jag samtidigt framhålla att denna licentiatavhandling har lagt en viktig grund för en fortsatt forskning om hemvärnsrörelsen. Vad hände med den när de yttre krigshoten inte längre förelåg efter 1945? Man skulle med en travestering av författarens boktitel kunna säga "När hoten inte längre var starka". Blev det en förnyelse av intresset och engagemangen när nya hot uppstod under kalla krigets dagar på 1950-talet? Hur påverkades arbetsformer och rekryteringsvilja? Vilka drivkrafter gjorde att hemvärnsrörelsen kunde fortsätta att existera och ännu idag är aktiv? Med en sådan inriktning kunde det bli en processstudie över längre tid, medan föreliggande undersökning bär karaktären av en samtidsstudie i det förflutna. Att hemvärdet fortfarande tilldrar sig intresse och är aktivt kunde jag tydligt märka när jag loggade in på deras hemsida www.hemvarnet.se. Verksamheten avser både nationellt skydd och insatser vid större krissituationer såsom skogsbränder. Undersökningar på lokal och regional nivå bör i framtiden prioriteras både genom fältarbeten och arkivstudier. I detta avseende har Lars Brink påtagliga förutsättningar genom sin personliga bakgrund och genom allt det arbete som han har lagt ned i samband med denna licentiatavhandling.

Anders Gustavsson, Oslo